

Ks. Jerzy CHMIEL

KSIĘGA SYRACHA

ZWORNIK JUDAIZMU PALESTYŃSKIEGO I HELLENISTYCZNEGO

Uwagi hermeneutyczne

Podjęty temat okazuje się nie lada problemem podczas rozpracowywania. Można bowiem podejść do niego od strony historycznej, mówiąc ściślej - od strony analizy tekstu, porównując Syracha greckiego (= Syr G) z Syrachem hebrajskim (= Syr H). Taki rodzaj metody obrał ostatnio A. Minissale¹, a wcześniej przed nim nasz rodak T. Penar². Wymaga to jednak wnikliwej analizy tekstualno-filologicznej, której wynik wcale nie przesądza wyciąganych wniosków. Zamiarem autora niniejszego szkicu jest podejście od strony hermeneutycznej - stąd podtytuł całego tekstu. Problem hermeneutyczny w naszym przypadku polega na daniu odpowiedzi na następujące pytania:

(1) jaki jest consensus autorów, jeśli chodzi o wpływy środowiskowe (religijno-kulturowe) na księgę Syracydesa?

(2) czy można wyodrębnić kryteria, które pozwoliłyby na bliższe określenie Syracha od środowiska religijno-kulturowego?

1. W pierwszej części zapoznajmy się z poglądami egzegetów na możliwe wpływy środowiskowe na powstanie i doktrynę księgi Syracha³.

1.1. Jedna grupa biblistów upatruje kształtowanie się Syracydesa w środowisku judeopalestyńskim. C. Spicq, na przykład, widzi w księdze Eklezjastyka tendencje

¹ *La versione greca del Siracide. Confronto con i testo ebraico alla luce dell'attività midrascica e del metodo targumico* (Analecta bibl. 133), Roma 1995. Podobną pracę napisał B.G. WRIGHT, *No Small Difference. Sirach's Relationship to its Hebrew Parent Text* (Septuagint and Cognate Studies 26), Atlanta 1989.

² *Northwest Semitic Philology and the Hebrew Fragments of Ben Sira* (Biblica et Orientalia 28), Rome 1975. Warto przy okazji odnotować świeżą pracę polskiego biblisty: A. KONDRACKI, *La cdqh che espia i peccati. Studio esegetico di Sir 3,1 - 4,10* (Dissertatio doct.), Roma: PIB 1996.

³ Użytecznym vademecum bibliograficznym jest M. GILBERT, *Introduction au livre de Ben Sira ou Siracide ou Ecclésiastique*, Rome: PIB 1989².

religijne i polityczne, które pojawiły się w doktrynie saduceuszów⁴. M. Gilbert kwituje to lakonicznym stwierdzeniem, ale ze znakiem zapytania: „Ben Sirach presaduceusz?”⁵.

Dla Spicqa dowodem na koligacje presaducejskie jest „przynajmniej sympatia dla pewnych tendencji”, jak:

- wstrzeźliwość, jeśli chodzi o eschatologię i mesjanizm,
- podkreślanie wszystkiego, co dotyczy kapłaństwa i kultu,
- otwartość wobec świata pogańskiego (resp. hellenistycznego),
- afirmacja dobrobytu,
- skwapliwe odwoływanie się do Pentateuchu (Tory)⁶.

Argumenty Spicqa nie są przekonujące: nie można sympatii uznać za akceptację. Poglądy Syracha można interpretować w innym kontekście niż w ramach poglądów saducejskich, mianowicie stanowisko Syracha może być wyrazem otwarcia wobec nowych poglądów bez negowania dotąd wyznawanych wartości.

Za *milieu* judaistycznym opowiada się ostatnio A. Minissale⁷. Zakłada on, że Syr G opierał się na zasadach hermeneutycznych charakterystycznych dla midraszu judaistycznego, którego przykłady mamy w tekstach targumicznych i który został potwierdzony w Septuagincie. Te zasady określa Minissale jako „metodę midraszowo-targumiczną” (*metodo midrascico-targumico*). „Jest rzeczą słuszną - pisze - widzieć wpływ metody midraszowo-targumicznej na wnuka Ben Siracha, w drugiej połowie II wieku przed Ch. w Aleksandrii, ponieważ powinien podlegać wpływowi hermeneutyki, która wówczas panowała nie tylko w Palestynie, ale i w kręgach egipskich, i nie tylko w synagodze, lecz i w nauczaniu szkolnym, w którym Syr uczestniczył”⁸.

Mimo że Minissale przeprowadza drobiazgową analizę filologiczną wybranych zresztą perykop Syr H i G, to jednak opiera się na przekonaniu, że taka a nie inna hermeneutyka miała wpływ na księgę Syracha. Nie ulega wątpliwości, że metoda midraszowo-targumiczna była znana i stosowana w pismach judaistycznych okresu Syracydesa. Należałoby jednak być bardziej ostrożnym w przyjmowaniu tezy, że istniała tylko jedna metoda, że była ona stosowana w każdym przypadku i że była już tak ukształtowana, jak to stwierdzamy dzisiaj.

1.2. Znaczna część egzegetów widzi wpływy hellenistyczne na dzieło Syracydesa. Należą do nich R. Pautrel, który dał dobry przegląd opinii biblistów do roku 1960⁹, i

⁴ *L'Ecclésiastique* (La Bible, éd. Pirot - Clamer VI), Paris 1941, 529-841, zob. 536 n. Podobnie J. LE MOYNE, *Les Sadducéens* (Études bibliques), Paris 1972, 67-73.

⁵ Introduction, 26.

⁶ Zob. SPICQ, *Ecclésiastique*, dz. cyt., 536.

⁷ Zob. przypis 1.

⁸ *Tamże*, 29.

⁹ Ben Sira et le stoïcisme, *RSR* 51(1963), 535-549.

A.A. Di Lella¹⁰. Stanowisko bardziej umiarkowane zajął Th. Middendorp, który nagromadziwszy paralele tekstualne pomiędzy literaturą hellenistyczną a Syr, umieścił jednak naszą księgę pomiędzy judaizmem a hellenizmem¹¹.

V. Tcherikover w swoim wyważonym studium o cywilizacji hellenistycznej¹² upatruje w Syr umysłowość otwartą na wpływy hellenistyczne, ale nie przyjmującą nowego bezkrytycznie. Podobne stanowisko zajmuje A. Sisti¹³ i M. Hengel¹⁴.

Widać z tego, że zwolennicy wpływów hellenistycznych nie próbują - poza wyjątkami - zażarcie bronić panhellenizmu w księdze Syracha, aczkolwiek nie można zamykać oczu na wyraźne wpływy greckie.

2. Po przedstawieniu - dość pobieżnym zresztą - panoramy opinii egzegetów, czas przejść do następnego pytania postawionego we wstępie niniejszego szkicu: czy można wyodrębnić kryteria, pozwalające na bliższe określenie zależności Syracha od swojego właściwego środowiska?

Autor tych słów jest skłonny wyodrębnić trzy kryteria: językowo-literackie, historyczne i teologiczne.

2.1. Kryterium językowo-literackie w badaniach nad środowiskiem Syr nie może ograniczać się wyłącznie do analiz porównawczych Syr G i Syr H. Pomijając już zawoilości krytyki tekstualnej, trzeba zwrócić uwagę na fakt, przypomniany przez J. Blomqvista¹⁵, że Syr G jest, w ostatecznym rozrachunku, samodzielnym dziełem literackim i jako taki winien być traktowany.

Badania winny objąć pola semantyczne terminów Syr G i H, semiotykę tekstu (w ogóle nie widać dotychczas tego typu prac), jak również specyficzne cechy struktury literackiej poszczególnych rękopisów Syr G i H. Bardzo by się prosiła konkordancja komparatywna do Syr G i H, podobnie jak to zostało zrobione dla Syr H¹⁶.

¹⁰ Conservative and Progressive Theology: Sirach and Wisdom, *CBQ* 28(1966), 139-154; TENZE, *The Hebrew Text of Sirach. A Text-critical and Historical Study* (Studies in Classical Literature 1), The Hague 1966; TENZE, The Poetry of Ben Sira, *Eretz Israel* 16(1982), 26-33.

¹¹ *Die Stellung Jesu ben Siras zwischen Judentum und Hellenismus*, Leiden 1972.

¹² *Hellenistic Civilization and the Jews* (Temple Books 22), New York 1985, na s. 151 stwierdza: „only his (Sirach's) book remained as a trustworthy document for the short and important period preceding the bursting forth of the Jewish people's native forces, which prepared the soil for a basic change in the course of Jewish history”. Podobnie W. TARN, *Cywilizacja hellenistyczna*, tłum. z ang., Warszawa 1957, 368, zwraca uwagę, że podobieństwa nie świadczą o zależności; nie można przecież mówić, że Syr pisał pochwałę przodków mając za wzór Osy Arystofanesa. Zob. ponadto J.P. BROWN, *Israel and Hellas* (BZAW 231), Berlin - New York 1995.

¹³ Riflessi dell'epoca, *RiBl* 12(1964) 221-232.

¹⁴ *Judentum und Hellenismus. Studien zu ihrer Begegnung unter besonderer Berücksichtigung Palästinas bis zur Mitte des 2. Jh. v. Chr.* (WUNT 10), Tübingen 1973².

¹⁵ Textual and Interpretational Problems in Sirach, *Eranos* 83(1985), 33-34. Zob. ponadto P.C. BEENTJES, Hermeneutics in the Book of Ben Sira, *EstB* 46(1988), 45-60.

¹⁶ Zob. D. BARTHÉLÉMY O. RICKENBACHER, *Konkordanz zum hebräischen Sirach mit syrisch-hebräischem Index*, Göttingen 1973. Podstawy do takiej proponowanej konkordancji dali już cytowani B.G. Wright i A. Minissale.

2.2. Kryterium historyczne to nie tylko historia odkryć Syr H w genizie kairskiej¹⁷, w Qumran czy w Masadzie, ale także badania środowisk religijnych w Palestynie i w diasporze aleksandryjskiej. Pojawiają się prace o profilu religijno-komparatywnym - można tu przytoczyć monografię A. Strotmann¹⁸. Należałoby jednak wystrzegać się ryzykownych propozycji zmierzających do udowodnienia wszystkich możliwych wpływów (kompleks „wpływoizmu”)¹⁹.

2.3. Kryterium teologiczne polega na uznaniu kompatybilności - że użyjemy tego wyrażenia komputerowego - Syr H i Syr G jako dwóch autonomicznych wersji, z których Syr G jest relekturą wersji hebrajskiej. Kiedy mowa o relekturze biblijnej, myśli się zazwyczaj o zjawisku diachronicznym, mającym miejsce w różnych księgach biblijnych. Tymczasem w wypadku dwóch autonomicznych wersji tekstu (nie przekładu!) - jak to zachodzi w księdze Syracha - jest to zjawisko synchroniczne.

Możemy mówić o *praeparatio evangelica*, której szczyt dokonał się w finalnej wersji Biblii greckiej (Septuaginty)²⁰. Skłaniając się ku sugestii Barthélémy'ego o inspirowanym finale Septuaginty, widzę w księdze Syracha nie poplątanie historii tekstu i historii literackiej²¹, lecz zwornik dwóch form judaizmu: palestyńskiego i hellenistycznego. W budownictwie zwornikiem nazywa się konstrukcyjne zamknięcie sklepienia lub łuku, zwykle zdobione. Używając metaforycznie terminu „zwornik”, w naszym przypadku chodzi o podkreślenie wydarzenia, które polega nie tylko na spotkaniu się dwóch nurtów mentalności judaistycznej, lecz na syntetycznym zcaleniu się, w wyniku czego otrzymaliśmy jeden klucz w postaci jednej księgi, która znajduje się w katolickim kanonie biblijnym.

Głównym skutkiem owego zjawiska, które nazwaliśmy umownie zwornikiem, jest kanoniczna postać księgi Mądrości Jezusa, syna Eleazara, syna Syracha, która w Wulgacie otrzymała tytuł *Ecclesiasticus*, świadczący o jej pozycji i zastosowaniu w Kościele. Najbardziej odpowiednią metodą czytania dwujęzycznej księgi Syracha

¹⁷ Zob. J. CHMIEL, Stulecie odkrycia hebrajskich rękopisów księgi Syracha w genizie kairskiej, *Świata Prawdy Bożej*. Pr. zb. w 70-lecie urodzin L. Stachowiaka, úódź 1996, 15-19.

¹⁸ „*Mein Vater bist du!*” (*Sir 51,10*). *Zur Bedeutung der Vaterschaft Gottes in kanonischen und nichtkanonischen frühjüdischen Schriften* (Frankfurter Theol. Studien 39), Frankfurt 1991. Por. recenzję J. SIEVERSA w *Biblica* 74(1993), 420-423.

¹⁹ Przykładem tego może być teza o wpływie zoroastryzmu na Syr.: L. SCAZZOCHIO, *Ecclesiastico, Tobia, Sapienza di Salomone alla luce dei testi di Qumran*, *RSOr* 37(1962), 199-209. Wielu zwolenników ma koncepcja wpływu mądrości egipskiej na Syr; chyba pierwszy postawił taką tezę P. Humbert w 1929 r., wskazując na paralele z Maksymami z Douaouf. Inni znów upatrywali źródło inspiracji Syr. w mądrości Amenemope, a także w Papirusie Insingera (który nb. został spisany w I w. po Ch.). Zob. J.T. SANDERS, *Ben Sira and Demotic Wisdom* (SBL Monogr. Series 28), Chico 1983.

²⁰ Zwrócił już na to uwagę G. BERTRAM, *Praeparatio Evangelica in der Septuaginta*, *VT* 7(1957), 225-249.

²¹ Aluzja do tytułu artykułu D. Barthélémy'ego, *L'enchevêtrement de l'histoire textuelle et de l'histoire littéraire dans les relations entre la Septante et le Texte Massoretique*, w: *De Septuaginta, Festschrift J.W. Wewers*, Mississauga, 1984, 21-39. Całą swoją teorię o inspiracji LXX wyłożył B. w art. *L'Ancien Testament a mûri à Alexandrie*, *ThZ* 21(1965), 358-370. Zob. także R. LE DÉAUT, *Septuaginta - Biblia zapoznana*, *RBL* 37(1984), 454-470.

jest metoda kanoniczna, na którą zwraca uwagę dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z roku 1993 o interpretacji Biblii w Kościele²². To zaś odnosi już nas do nowego problemu, jakim jest kanon biblijny w dialogu ekumenicznym i judeo-chrześcijańskim²³.

LE LIVRE DE BEN SIRA OU SIRACIDE clef de voûte du judaïsme palestinien et hellénistique

Remarques herméneutiques

(Résumé)

Le but de l'auteur est de répondre à deux questions:

(1) comment se présentent les essais des auteurs pour trouver un vrai milieu d'origine de Ben Sira; (2) quels sont les critères pour situer Ben Sira dans un convenable courant de pensée et de culture de son temps.

1. Certains auteurs voient en Siracide un pré-sadducéen, c'est-à-dire, des tendances religieuses et politiques qui aboutirent plus tard à la constitution de la secte sadducéenne. On ne nie pas un rapport entre Ben Sira et les textes grecs, mais plus équilibrées sont les analyses pour qui Siracide représente une nouvelle génération ouverte à l'hellénisme mais également critique à son égard et fidèle à la tradition.

2. Après tant d'essais, nous reste-t-il un espoir de trouver pour Ben Sira un milieu incontestable? On propose trois critères pour tenter de percer dans toute sa profondeur le problème d'un milieu; ce sont les critères: littéraire, historique et théologique, le dernier fusionnant ces deux premiers. Le livre de Siracide n'est pas l'enchevêtrement de l'histoire textuelle et de l'histoire littéraire, mais la clef de voûte du judaïsme palestinien et judaïsme hellénistique. Pour atteindre le niveau théologique de l'œuvre de Ben Sira, il faut user de l'approche canonique, c'est-à-dire, insister sur la forme finale du livre à la lumière du Canon des Ecritures.

²² COMMISSION BIBLIQUE PONTIFICALE, *L'interprétation de la Bible dans l'Eglise*, Roma: Libreria Editrice Vaticana 1993, I C 1: Approche canonique. W dokumencie jest mowa o dwóch sposobach stosowania tej metody, jakie zaproponowali B.S. Childs i J.A. Sanders. Zob. literaturę na ten temat: J.A. FITZMYER, *The Biblical Commission's Document „The Interpretation of the Bible in the Church”*. *Text and Commentary* (Subsidia biblica 18), Roma : Editrice PIB 1995.

²³ Na temat ksiąg deuterokanonicznych zob. S. MEURER (Hrsg.) *Die Apokryphenfrage im ökumenischen Horizont. Die Stellung der Spätschriften des Alten Testaments im biblischen Schrifttum und ihre Bedeutung in den kirchlichen Traditionen des Ostens und Westens* (Bibel im Gespräch 3), Stuttgart 1993²; E. ZENGER (Hrsg.), *Die Tora als Kanon für Juden und Christen* (Herders Bibl. Studien 10), Freiburg i. B. usw. 1996.